

Ганна Холод, канд. філол. наук

ORCID ID: 0000-0002-2479-9721

e-mail: kholodanna@ukr.net

Міжрегіональної академії управління персоналом,

Київ, Україна

СПЕЦИФІКА ОБРАЗНОЇ СИСТЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ПОВІСТІ Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ "ДІАМАНТОВИЙ ПЕРСТЕНЬ"

Проаналізовано образи Віталія Лисенка, Гончаренка, Броніслави, Стефана Порецького, пані Стецької, старої польської графині, собаки Трезора, Ружмайлова, діамантового персня, образ крил, війни. З'ясовано засоби характеротворення, використані письменницею для повного розкриття образів персонажів, презентації їхніх емоційних станів, духовної трансформації, композиційні особливості історичної повісті, які дозволяють реконструювати історичні події в їхній динаміці й простежити причинно-наслідкові зв'язки.

Ключові слова: образ, засоби характеротворення, емоційний стан, історична повість.

Вступ

Творчість Л. Старицької-Черняхівської була об'єктом дослідження Л. Процюк [4], Т. Кари [1], В. Отчиченко [3], І. Чернової [7], Г. Немченко [2], В. Разживіна [5] тощо. Науковці Т. Кара, Г. Немченко, В. Разживін зосередили увагу на дослідженні історичної повісті "Діамантовий перстень".

Т. Кара в статті "Людмила Старицька-Черняхівська як історичний повістяр" [1] приділила увагу історії видання історичної повісті "Діамантовий перстень", аналізу зображення польського повстання, відзначила новизну обраної письменницею теми, проєктування "події польської історії на історію українську" [1].

У статті Г. Немченко "До проблеми дослідження творчості Л. Старицької-Черняхівської" [2] частково висвітлено проблемно-

тематичний, композиційний, образний, мовний рівні повісті "Діамантовий перстень". У цій статті обґрунтовано твердження щодо кваліфікації повісті "Діамантовий перстень" як історико-пригодницької.

В. Разживін у статті "Художня своєрідність історичної повісті Л. Старицької-Черняхівської «Діамантовий перстень»" осмислив художню своєрідність історичної повісті "у контексті особливостей літературного процесу 20–30-х років ХХ століття" [5], переважно зосередивши увагу на образі головного персонажа.

Отже, з огляду на вищезазначене ґрунтовного висвітлення потребує образна система історичної повісті "Діамантовий перстень", зокрема й образи тих персонажів, які не потрапили в поле дослідницької уваги.

Мета статті – з'ясувати специфіку образної системи історичної повісті Л. Старицької-Черняхівської "Діамантовий перстень".

Методи

Для дослідження специфіки образної системи історичної повісті Л. Старицької-Черняхівської "Діамантовий перстень" використано описовий, системний методи, методи аналізу, синтезу, узагальнення.

Результати

Необхідно зазначити, що специфікою історичної повісті "Діамантовий перстень" є така композиційна особливість, як використання розлогої ретроспекції у формі спогаду українця, колишнього ротмістра російської армії, що дозволяє письменниці продемонструвати всі етапи його духовної трансформації й динаміку історичних подій.

Образ діда, колишнього учасника бойових дій, у повісті "Діамантовий перстень" змодельовано за допомогою вербальної реконструкції історичних подій 30-х років ХІХ століття, зокрема битви на Гроховому полі між польськими й російськими військами, з акцентом на динаміці емоційних станів діда, візуалізованих за допомогою жестів ("Дід сердито махнув рукою і загорнувся серпанком диму" [6, с. 9]), виразу очей і фізіологічних реакцій організму ("Очі дідові спалахнули, обличчя зашарілось" [6, с. 9]; "Очі дідові грізно блимали"

[6, с. 10]), тону голосу ("додав дід вже спокійніше" [6, с. 12]), а також створеному ним образом війни.

Детально змальовуючи битву на Гроховому полі, героїзуючи й романтизуючи подвиги тогочасних воїнів, дід за допомогою антитези констатує їхню відмінність від війни кінця XIX століття ("Е, хіба тепер розуміють, що таке війна, тепер не війна – різниця! Нема захвату, нема поезії, нема завзяття. Є холодний розрахунок – знищити щонайбільшу частину ворога. В наші часи війна мала свій ореол, це був герць найвищих сил людського духу: завзяття, презирство до смерті, сила волі, шалений героїзм, життя за товариша, повага до співборця, ганьба довічна тому, хто не кинувся б з добутою шаблею один на п'ятьох, хто повернув би спину ворогові! Тоді були завзятці! На дуелі під дулом пістоля їли вишні, на полі січі, бачачи неминучу перемогу суборця, пускали собі кулю в лоба. Завзятці мали право на війну, а тепер!.." [6, с. 8]).

Змалювання кривавої різанини повстанців-поляків у Володимирі регулярним російським військом за допомогою зорових ("Ще купи трупів, чоловічих і жіночих, в роздертій одежі, з розпатланими косами, що свідчили про скажену лютість людську, трупи почеплені на воротях, розбиті будинки, колишні тихомірні притулки добрих родин..." [6, с. 21]) і слухових ("Але серед гвалту, пострілів, скажених вигуків, брязкоту щабель, шипіння вогню, гуркоту одірваних віконниць, розбитих брам, парканів чулися хриплі вигуки: «Єще Польска не згінела»" [6, с. 21]) деталей трагедизує події й сприяє створенню ефекту імерсивності (занурення) в історичний дискурс. Крім того, у творі представлено різні типи командирів, які очолювали воїнів, зміну психологічних станів солдатів у зв'язку з відсутністю бойової активності, впливом інформаційної війни ("До того всього ще й досада, ображене самолюбство. Не знаю вже яким робом, але до нас доходили європейські часописи французькі й англійські. Треба сказати, що вся європейська преса підтримувала поляків, вихваляла їхній героїзм, патріотизм, напала на російський деспотичний уряд, що хотів знищити волю і незалежність Польщі, неславила російську

армію за її невдалі операції. Це обурювало офіцерів, і диспути не припинялися" [6, с. 14]).

Згадуючи історичні події, учасником яких був головний персонаж, дід, українець за походженням, моделював образ себе – молодого ротмістра за допомогою лаконічного портрета ("Я обернувся, – все було гаразд: і уніформа, й зброя, і темне волосся, що високо піднімалося над чолом, і темний вус, і струнка постать" [6, с. 29]), учинків (урятував пані Стецьку з підпаленого козаками будинку – "Я не скінчив, вчүвся страшний гуркіт, частина стелі завалилась, і чорний дим ринув з горища валом, і в ту ж хвилину, несподівано сам для себе, я зіскочив з коня, кинувсь у вікно, схопив жінку на оберемок і перекинув її через вікно і тільки-но встиг вистрибнути сам, як нова частина стелі з гуркотом впала, всю кімнату заслало чорним димом" [6, с. 23]; не скористався правом переможця в польському будинку – "Я зарекомендувався і звернувся до старої графині на французькій мові. Не бажаючи користатися з свого права переможця, я сповістив графіню про те, що мені наказано розташувати ескадрон в її селі, і прохав в неї дозволу спинитися в її садибі і взагалі перепоручав себе її гостинності і ласці" [6, с. 31]; двічі врятував життя українцю Гончаренко – "В турецьку кампанію я його двічі врятував – раз від шаблі, другий – від жовтої пропасниці, і тепер він за мене сторч головою в воду кинувся б" [6, с. 33]; дотримав слова, даного Броніславі й Стефану Порецькому, проігнорував свої почуття заради щастя коханої жінки), зображення емоційного стану під час невдачі щодо порятунку Броніслави й Стефана Порецького, яких під виглядом куплених ним кріпаків намагався перевезти через кордон ("Моє хвилювання, моя мука дійшли такого ступеня, що, здавалося, серце розірветься в грудях. Я прагнув тільки одного – забуття! Темного, безпросвітнього забуття" [6, с. 109]).

Крім сміливості, безкорисливості, доброти, відповідальності, здатності на самопожертву, ротмістру Лисенкові притаманна ще здатність до аналітичного й критичного мислення, яке не тільки сприяло появі в ньому мудрості, пов'язаної з утвердженням пріоритетності любові ("Що – нації, релігії, держави?! Одна любов – єдине щастя на землі" [6, с. 144]), але й підштовхнуло

до прийняття важливого рішення – подати у відставку й повернутися на Полтавщину.

Польська бібліотека графства Ружмайлів, де в молодого ротмістра була можливість ознайомитися із книгами Вольтера, забороненими віршами Раєвського, Рилєєва, Пушкіна, у яких ішлося про боротьбу за волю, стала символічним місцем початку духовної трансформації особистості, відродження національної самоідентичності ("Я згорнув зшиток. Обличчя мені пашіло і кров стукала в скроні. Так... Тут, в цій країні, прокинулася "гідра дремлющей свободы", тут люди взяли за шаблі, щоб вирвати з рук деспота й тирана свою отчизну, а я, а ми... За що ми б'ємося?" [6, с. 55]), що визначила подальші вчинки молодого ротмістра. Зокрема, ідеться про обіцянку польському князеві Стефанові Порецькому, який переховувався в старій липі і якого таємно годувала графиня Броніслава, зберегти його тасмницю. Ця ситуація призвела до внутрішнього конфлікту, зумовленого, з одного боку, усвідомленням порушення свого службового обов'язку, з іншого боку, розуміння чесності вчинку з огляду на людяність ("Що роблю, що зачиняю?! Я, офіцер російської армії, під час війни переховую інсургентів, обіцяю їм допомогу?! Та серце не слухало розсуду" [6, с. 79]).

З образом ротмістра Віталія Лисенка безпосередньо пов'язаний образ спритного денщика Гончаренка, який за будь-яких обставин підтримував і підстраховував свого господаря. Завдяки гострому розумові Гончаренка, його практичності, комунікабельності, умінню прогнозувати розгортання подій Віталію Лисенкові вдавалося уникати неприємних і небезпечних ситуацій. Зокрема, саме Гончаренко, на відміну від молодого ротмістра, переймався тим, що Віталій Лисенко під час порятунку Броніслави й Стефана загубив офіцерську острогу, саме її знайшов німець Штілер і міг використати як доказ участі Віталія Лисенка у звільненні ув'язнених. Передбачивши можливість виникнення такої ситуації Гончаренко максимально швидко придбав другу офіцерську острогу й розмістив її на чоботі ("Такий доказ в його руках! Згадка про загублену острогу ошпарила мене, – я глянув непевно на свої чоботи... Остроги

були на обох. Гончаренко! Це він. Я глянув по хаті і побачив його, він стояв при дверях, рівний, мов струнина, руки по швах, обличчя закам'яніле, тільки в очах радість та хитрий вогник десь в глибині... Наших не піймаєш, – не таких, мов, наскочили" [6, с. 153]). Між денщиком і ротмістром був настільки міцний зв'язок, що після завершення служби Гончаренко приїхав до Віталія Лисенка й залишився жити в нього.

Ще один образ, який відіграє функцію більш глибокого розкриття образу головного персонажа, – собака Трезор, який не один раз доводив свою вірність ("Та хіба ж би він всидів без нас? Вікна побив би! Такого б шелесту наробив!" [6, с. 94]) господареві й усвідомлював, як правильно чинити в критичних ситуаціях. Крім того, він дуже добре відчував емоційний стан господаря й співчував йому, намагаючись повернути до себе увагу різними способами ("Трезор вже спостерігав, що робилося щось незвичайне, він не зводив з мене очей, штовхав мордою під бік, сідав біля мене, бив хвостом по підлозі, клав мені лапу на коліна і починав скиглити" [6, с. 94]).

Поляк Стефан Порецький, наречений Броніслави, прогресивний у своїх поглядах молодий патріот Польщі, який узяв до рук зброю, щоб звільнити її від російського ярма, під час спілкування з ротмістром Віталієм Лисенком, який походив із роду козаків, завдяки використаній антитезі "ворог – друг" чітко провів межу між царем Миколою й українським, російським народами, окресливши таким чином свою політичну позицію ("Так, я ворог деспота Миколая, але друг українського й російського народу" [6, с. 73]). Про сформованість його політичних переконань свідчать чіткі аргументи, що ґрунтувалися на знанні історії Польщі й України, осмисленні помилок Польщі стосовно українського народу, переконанні в необхідності, урахувавши їхні негативні наслідки, будувати нові відносини. У своїй промові він чітко окреслив причинно-наслідкові зв'язки між історичними подіями й пояснив мотивацію Польщі повстати проти російського царя й ціною власного життя вибороти державі волю. Суттєво доповнює його образ обожнюване ставлення до коханої жінки, яка була його однодумницею й натхненницею до продовження боротьби за волю своєї держави

("Пане ротмістре, ось сила і надія Польщі, – промовив він з запалом, – польська жінка. Коли жінка стоїть при вівтарі отчизни, вогонь його не згасить ніхто" [6, с. 84]).

З образом поляка Стефана Порецького пов'язано образ його нареченої Броніслави – патріотки Польщі, готової віддати своє життя заради волі Батьківщини. Письменниця поступово розкриває її образ, підкреслюючи портретними деталями красу Броніслави, її освіченість, вихованість, здатність до стратегічного мислення й аналізу історичних подій і помилок ("Треба було поробити запаси, придбати амуніцію, артилерію. – Англія і Франція постачали охоче нам все, але він не робив того, грався в лояльність, в додержання присяги, він не хотів війни, не вірив в перемогу польської зброї, і він причинився до поразки її" [6, с. 83]). Потрапивши до в'язниці разом зі своїм нареченим, вона все одно вірила Віталію Лисенкові й залишалася вдячною йому все своє життя, навіть одного із синів назвала на його честь. Їй, як матері, довелося втратити обох своїх синів на війні, однак відповідно до тональності листа Броніслава приймає цю втрату як честь ("Мої обидва сини, – Віталій і Стефан, – зробили те, чого не поталанило зробити, – вони полягли в січі, разом з тими, що вмирили за отчизну" [6, с. 156]).

Хоча ротмістр Віталій Лисенко й Броніслава, Стефан Порецький стали друзями, однак під час політичних дискусій щодо перспектив ведення війни ці образи набували ознак антитетичності на рівні оцінки ситуації. Віталій Лисенко реально оцінював перспективи боротьби поляків ("Справа не про прийдешнє, а про сучаснє: не треба дарма лити крові, боротьбу треба припинити" [6, с. 84]), а закохана пара по-іншому оцінювали ситуацію, романтизуючи історичні події ("О, ні! – скрикнув Стефан, – боротьби не треба припиняти ніколи!" [6, с. 84]).

Образ пані Стецької, ще однієї польської жінки, виразно репрезентує активну роль жінок у польському повстанні 1830–1831 років. Смілива жінка не тільки вдало давала відсіч чоловікам-ворогам, а й змогла втекти з полону, щоб присвятити своє життя служінню Богові після втрати свого чоловіка, яку

мужньо прийняла ("Але, – очі пані Стецької засяяли, – журитися не треба! Він вмер за отчизну!" [6, с. 91]).

Образ старої графині, яка мужньо переживала смерть членів своєї родини, господині Ружмайлова, доповнює сформульовану письменницею концепцію сильної польської жінки, здатної поступитися своїми інтересами й інтересами своєї родини заради національних інтересів і гідно прийняти всі виклики долі. Її ставлення до смерті як до можливості поєднатися з родичами й друзями надає образу графині філософської тональності ("Не жалуйте за мною, коли звістка сумна долине: молодість зрозуміти старості не може, сама найвища воля дає нам радість смерті, там всі мої друзі і кривні, – вони чекають на мене, вони простягають мені руки – і я їду до них... Я втомилася жити" [6, с. 93]), яку підсилюють її мудрі настанови молодому поколінню щодо важливості збереження в серцях Ружмайлова.

Образ Ружмайлова, розкішної й затишної польської садиби, у творі змодельовано за допомогою детальних описів приміщення й антитези на рівні "гомін – тиша й порожнеча", актуалізованої для оприявлення наслідків польського повстання для конкретної польської аристократичної родини, члени якої були його активними учасниками. З огляду на настанови старої графині своїм нащадкам щодо необхідності збереження й плекання в серцях батьківського обійстя образ Ружмайлова, своєрідного уособлення Польщі, набуває символічного значення незнищенності історичної пам'яті ("В Ружмайлові ми не зберемось більше ніколи, – промовила вона урочисто, – але вип'ємо за те, щоб кожен з вас, де б він не був, щоб з ним не сталося, – відбудував Ружмайлово в серці своїм" [6, с. 93]).

Образ діамантового персня в однойменній історичній повісті створює композиційне обрамлення, оскільки з'являється на початку ("То був старовинний перстень з чудовим діамантом блакитної води, якийсь тоненький жіночий палець прикрашав він колись; в тьмяному світлі свічок чудовий діамант грав всіма вогнями одвічної краси і сили" [6, с. 3]) і наприкінці твору ("Діамантовий перстень блищав вічною красою в сумній півтмі" [6, с. 157]). Саме образ цієї речі став поштовхом до рефлексії головного персонажа, оскільки діамантовий перстень

був своєрідним духовним зв'язком із коханою Броніславою й згадкою про ті часи, коли з Віталієм Лисенком відбулася особистісна трансформація, що визначила його подальше життя. На нашу думку, вибір письменницею такого дорогоцінного каменя, як діамант, з огляду на те, що діамант означає в перекладі з грецької мови "непереможний", є імпліцитним способом утвердження незнищенності прагнення волі.

У своєму творі письменниця використовує лейтмотивну деталь "крила" у різних варіантах: "чорні крила" як містична ознака смерті ("Здалося, якісь чорні крила промаяли над нами і холодом смерті повіяло з-під них" [6, с. 91]), крила як ознаку молодості, легкості ("А, та чого не здається, коли маєш двадцять сім років, коли в серці вогонь, а крила за плечима!" [6, с. 86]). На нашу думку, усі варіанти цього образу в історичній повісті Л. Старицької-Черняхівської корелюють з образом волі, який у творі є наскрізним.

Висновки

Отже, в історичній повісті Л. Старицької-Черняхівської "Діамантовий перстень" є образи людей, тварин, речей, абстрактні образи, за допомогою яких зроблено історичну реконструкцію подій, пов'язаних із польським повстанням 1830–1831 років. Письменниця детально моделює за допомогою різних засобів характеротворення образи українців й поляків, розкриває їхні ідеологічні переконання, завдяки жіночим образам презентує концепцію сильної польської жінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кара Т. Людмила Старицька-Черняхівська як історичний повістяр. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8754/1/Kara.pdf>
2. Немченко Г. До проблеми дослідження творчості Л. Старицької-Черняхівської. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/2241/ДО%20ПРОБЛЕМИ%20ДОСЛІДЖЕННЯ%20ТВОРЧОСТІ.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Отчиченко В. Людмила Старицька-Черняхівська: штрихи до біографії URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Otchychenko_Vira/Liudmyla_Starytska-Cherniakhivska_shtrykhy_do_biografii.pdf?PHPSESSID=hg3m8tu2vn13q9lotm4c36ad82
4. Процьок Л. Історична драматургія Людмили Старицької-Черняхівської (особливості конфлікту і засобів характеротворення). URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/956/1/108-42-47.pdf>

5. Разживін В. Художня своєрідність історичної повісті Л. Старицької-Черняхівської "Діамантовий перстень". *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2011. Випуск 15. С. 217–219.

6. Старицька-Черняхівська Л. М. Діамантовий перстень. К.: Центр учбової літератури, 2022. 160 с.

7. Черновой І. Еволюція проблематики і поетики у драматургії Людмили Старицької-Черняхівської: автореферат дис. ... к. філол. наук: 10.01.01. К., 2002. 21 с.

REFERENCES

1. Kara T. Liudmyla Starytska-Cherniakhivska yak istorychnyi povistiar. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8754/1/Kara.pdf>

2. Nemchenko H. Do problemy doslidzhennia tvorchosti L. Starytskoi-Cherniakhivskoi. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu//bitstream/handle/123456789/2241/ДО%20ПРОБЛЕМИ%20ДОСЛІДЖЕННЯ%20ТВОРЧОСТІ.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Otchychenko V. Liudmyla Starytska-Cherniakhivska: shtrykhy do biohafii URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Otchychenko_Vira/Liudmyla_Starytska-Cherniakhivska_shtrykhy_do_biohafii.pdf?PHPSESSID=hg3m8tu2vn13q9lotm4c36ad82

4. Protsiuk L. Istorychna dramaturhiia Liudmyly Starytskoi-Cherniakhivskoi (osoblyvosti konfliktu i zasobiv kharakterotvorennia). URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/956/1/108-42-47.pdf>

5. Razzhyvin V. Khudozhnia svoieridnist istorychnoi povisti L. Starytskoi-Cherniakhivskoi "Diamantovyi persten". *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. 2011. Vypusk 15. S. 217–219.

6. Starytska-Cherniakhivska L.M. Diamantovyi persten. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2022. 160 s.

7. Chernovoi I. Evoliutsiia problematyky i poetyky u dramaturhii Liudmyly Starytskoi-Cherniakhivskoi: avtoreferat dys. ... k. filol. nauk: 10.01.01. K., 2002. 21 s.

Стаття надійшла до редколегії 28.12.23

Hanna Kholod, PhD (Philol.)

ORCID ID: 0000-0002-2479-9721

e-mail: kholodanna@ukr.net

Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine

SPECIFICITY OF THE IMAGINARY SYSTEM HISTORICAL STORY OF L. STARYTSKA-CHERNYAHIVSKA "DIAMOND RING"

The article "Specifics of the figurative system of L. Starytska-Chernyakhivska's historical novel "The Diamond Ring" analyzes the images of Vitaly Lysenko, Honcharenko, Bronislava, Stefan Poretsky, Mrs. Steiska, the old Polish countess, the dog Trezor, Ruzhmailov, the diamond ring, the image of wings, and war. The means of characterization used by the writer (gestures, portrait details, eye expression,

physiological reactions of the body, tone of voice, emotional states, dialogues, actions, etc.) used by the writer to fully reveal the images of the characters, the presentation of their emotional states, spiritual transformation, compositional features of the historical novel are clarified. which allows us to reconstruct historical events in their dynamics and trace cause-and-effect relationships.

Special attention is paid to the analysis of antithetical images of war, presented with the help of memories and lyrical digressions of the former captain of the Russian army in a diachronic aspect, the depiction of war with the help of visual and auditory details, which create the effect of immersion (immersion) in the historical discourse and tragicize the reconstructed events. In addition to the image of war and images of people, attention is paid to the understanding of the images of things, which, performing a symbolic function, confirm the idea of the indestructibility of historical memory and will.

Keywords: *image, means of character creation, emotional state, historical novel.*